

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ADET SÖZLERİ*

Ahmet KARAMAN**

ÖZET

Bireyler arasında iletişimi sağlayan ortak dil belirli durumlarda sınırlı sayıda kişinin anlayabileceği şekilde kullanılabilir. Haberleşmeyi kişilere özel kılmak için anlamı gizleme yöntemine başvurulur. Anlamı gizleme çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Anlam, kimi zaman bir sayıya kimi zaman da bir heceye gizlenebilir. Bazen de bir söz herkesçe bilinen anlamının dışında sadece o sözün taşıdığı gizli anlamı bilenler tarafından anlaşılabilir. Dilin bu şekilde kullanımını özellikle az sayıda kişiden oluşan küçük cemiyetlerde bir çeşit gizli dilin doğmasına yol açabilir. Farklı ilgilere sahip kalabalık cemiyetlerde ise insanların ilgisine özel alanlar ve bu özel alanlara ait özel diller oluşabilir. Meslek dili, sosyal dil veya argo diye adlandırılan diller de bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bütün dünya dillerinde görülebilen bu durum Türk dilinin pek çok lehçesinde de görülebilen bir hadisedir.

Bu makalede; Yeni Uygur Türkçesinde gizli dil, mecazlı sözler ve sosyal dil diye adlandırabileceğimiz “Adet Sözleri” değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ortaya çıkış sebepleri çok farklı olan bu söz gruplarının çerçevesi çizilirken Türkiye’de üzerinde pek çok çalışma yapılan gizli dillerle çeşitli yönlerden ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde “Adet Sözliri” içinde “qarañgu gep”, “esterlik gep”, “sinipiy adet jargoni” yer alır. “Qarañgu Gep” adı verilen sözlerin ortaya çıkışı ve kullanılışı ile gizli dillerin; “sinipiy adet jargoni” ile jargon veya meslek argosu arasındaki ilgi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adet Sözleri, esterlik gep, gizli dil, jargon, argo.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ahkaraman03@gmail.com

ARGOTS IN THE NEW UYGHUR TURKISH

STRUCTURED ABSTRACT

Providing communication between individuals, the common language can be used in certain situations and in a way that a limited number of people can understand it. The method of hiding the meaning is employed in order to make communication special for individuals. There are various ways of hiding the meaning. The meaning can be sometimes hidden in a number or a syllable. In some cases, a statement which is outside the meaning of word known can be understood by only the people who know its hidden meaning. Using a language in this way can lead to the birth of a kind of secret language especially in small communities consisting of a small number of people. In crowded communities having different interest, it is possible to form specific areas and to occur special languages related to these areas according to the interests of the people. The languages called job language, social language, or slang have emerged in this way. This situation which can be seen in all languages of the world is a phenomenon that can be observed in many dialects of Turkish Language.

In this article, "Traditional Statements" which can be called as secret language, figurative statements and social language in the New Uyghur Turkish were tried to be evaluated. While setting the framework of these word groups whose occurrence reasons were very different from each other, associations from various aspects were tried to be made with secret languages on which there have been many research in Turkey. In the New Uyghur Turkish, "qarañgu gep", "esterlik gep", "sinipiy adet jargoni" are in "Traditional Statements".

Argots in the New Uyghur Turkish and special languages, also is called secret languages, seen in the Standard Turkish dialect are used for similar purposes. Among these purposes, the issue of security and ideas of earning more income are very important. Cryptography used among Uyghur tradesmen especially provides them a significant commercial advantage. Similarly, secret languages which are used in special areas by groups of people also provide them a significant advantage. It is seen that parts of words belonging to secret languages can appear in general spoken language over time. In this case, vocabularies belonging to secret language become common.

One of the factors that necessitate cryptographies is the anxiety of hiding information. Especially, cryptographies were often used among Uyghur Turks who resisted Chinese cruelty at the beginning of twentieth century. The best example of this is the revolutionist Uyghur poet Lutpulla Mutellip. Lutpulla Mutellip used cryptographies to send a message to Three-Province Army. Information about joining the army after armed preparation in the Aksu City in Eastern Turkistan was delivered in this way: "we performed an ablution for Friday prayer, we prayed that with you together in Aksu. The commander of Three-Province Army was informed using this secret language.

A similar situation occurred in Turkey in 1974. The Minister of Foreign Affairs at that time, Turan Güneş reported that peace talks

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

reached a negative conclusion with the cipher “My daughter Ayşe, go on a holiday!” This information enabled the Turkish Army to begin a military operation without delay.

It can be seen that cryptographies are the words revealed as a result of military, commercial, or social exclusion.

The words called cryptographies in Uyghur Turkish are related to polysemy property of the words. There is a similarity between the cryptographies in Uyghur Turkish and figurative words in the Standard Turkish.

Figurative expressions are used in traditional plays because of its property of polysemy.

In jokes that are part of regional comedy, the figurative features of metaphors are a benefit. Metaphors are also used in word-plays performed in a “**Meshrep**”, a celebration with song and dance. The usage of figurative expressions is similar to that of the metaphors that are frequently used in word-plays during “**Sıra Gecesi**” and “**Yaren Gecesi**”, **events** that are held traditionally in Turkey. The use of figurative expressions (esterlik gep) and metaphors (mecazlı söz) for similar purposes is important in terms of showing the similarities between the cultures of Uyghur Turks and Turkish people living in Turkey.

Communal traditional jargon (Sinipy Adet Jargonı) used in Uyghur Turkish are the words belonging to a particular part of society. They are the words that appear as a result of using common properties of a language for a narrower part of society over time. It is not a language that members of a social stratum speak among themselves. They are the words that are used for that social stratum. Jargon is generally a language that members of a particular stratum use among each other. People in a big social community that is not homogeneous have different interests. For example, volleyball has its own terminology. This terminology is known and used by the people who are interested in this sport. The people who are not interested in this sport do not know this terminology and stay out of this social stratum. A similar situation is also valid for car racing or occupational branches. However, the use of communal traditional jargon in Uyghur Turkish is different. It is not a language that a social stratum used, but a set of various similes for a social stratum.

It can be said that such classifications originated from the abstract concept of a certain social stratum within the society. I consider that it is not incorrect to say it is a kind of nicknaming.

Cryptographies, figurative expressions and communal traditional jargon existing among traditional words in Uyghur Turkish are defeated by modern life. Over time, they face the risk of disappearance because of, among other reasons, the effect of media, changes living conditions, rising education levels, and the disappearance of dialects.

The relationship between the occurrence and usage of the words called “Qarañgu Gep” and secret languages and the relationship between “sinipy adet jargonı” and jargon were discussed.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Key Words: Traditional statements, figurative word, secret language, jargon, argot

Giriş

Bilgiyi gizleme ya da gizli bir sistemle kaydetme hemen her toplumda görülebilen bir hadisedir. Bilim insanları ya da sıradan insanlar kimi zaman dışarıdan birinin anlamayacağı şekilde iletişime geçerler. Bunun güvenlik veya çıkar elde etme gibi değişik sebepleri vardır. Gizli iletişim devletlerin de başvurduğu bir yöntemdir. Özellikle savaş zamanlarında iletişimin gizli bir biçimde sürdürülmesi son derece önemlidir. Ülkelerin tarihlerinde bunun örnekleri çoktur. Türk siyasi tarihinde de bunun güzel bir örneği vardır. Kıbrıs meselesinin çözümü için Cenevre görüşmelerinden olumlu bir sonuç çıkmayınca dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş telefon ve telsizlerin dinlenme ihtimaline karşı: “Kızım Ayşe tatile çıksın!” sözüyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin 20 Temmuz 1974’te Kıbrıs Barış Harekâtına başlaması gerektiğini gizli bir dille bildirmiştir.

Bilgiyi gizleme ya da iletişimi belirli kişilere mahsus kılma küçük toplumlarda yaygın bir durumdur. Az nüfuslu küçük bir toplulukta doğal olarak o topluluğun hemen her üyesi mensubu olduğu cemiyetin mevcut sözvarlığını bilir ve kullanır. Bu sözvarlığı toplumun gündelik yaşamıyla ilgili pek çok kavramın yanında bazı özel kavramları da içerebilir. Toplumun ya da ailenin mahremi sayılabilecek özel bir konunun yabancından saklanması endişesiyle bazı sözlere kendi anlamlarının dışında özel anlamlar yüklenebilir. Bunun basit bir örneği Afyonkarahisar’ın Sandıklı ilçesinde uygulanmaktadır. Bir çocuk yabancının yanında aile sırlarını paylaşmaya başladığında “haba delik” denilerek o konuyu konuşmaması yönünde uyarılır. Bu sözde geçen ‘haba’ kilim anlamındadır ve delik sözüyle birlikte özel bir anlam kazanmıştır. Bunu ancak o toplumun ferdi anlayabilir. Buna benzer yöntemlere özellikle sınıf öğretmenleri teftiş sırasında hatalı davranan öğrencileri uyarmak için sıkça başvururlardır.

Niyeti üçüncü kişilere belli etmeden muhababa aktarma görsel ve işitsel araçlarla da mümkündür. Örneğin ata sporumuz olan yağlı güreşte davul ve zurnacıların müziğin ritmini değiştirerek taraftarı oldukları pehlivana taktik vermeleri de bir çeşit gizli bir anlaşma sistemidir.¹

Ticarî kaygı ve güvenlik kaygılarıyla iletişimi gizleme, sadece muhababın anlayabileceği şekle getirme insanlık tarihinde çok eskiden beri başvurulan bir yöntemdir. *Bu yöntemlerden biri de ‘steganography’dir. Steganography şifrelenmiş yazıdan farklı olarak büyük bir metnin içine yerleştirilen küçük bir iletidir ve sadece konuyu bilenler bu mesajı anlayabilir* (Barry, 2010: 78).

Modern dünyada bilgiyi gizlemek ve istenen yere gizlice göndermek o kadar önemli bir duruma gelmiştir ki bunun için enigma adı verilen bir cihaz bile geliştirilmiştir. Bu cihazın hikayesi şöyledir:

Alman ordusunda görevli Arthur Scherbius tarafından 1918’de geliştirilen Alman ordusunda kullanılan bu cihaz üç farklı alfabeden oluşan bir mile monte edilmiş çarklardan (2. Dünya Savaşı’nda çark sayısı beşe yükseltildi.) oluşmaktaydı. Makine üzerinde bir tuşa basıldığında, bir dişli hemen birinci çark üzerinde o tuşa, sonra ikinci çarktaki tuşa, sonra üçüncü çarktaki tuşa sonra reflektördeki tuşa gider yazıya aktarılırdı. Herbir harf kodlanırken birinci çark belli bir tarafa hareket ederdi. Yirmi altı harf yazıldıktan sonra dişli sağa doğru

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. SERTOĞLU Murat (1986). Rumeli Türk Pehlivanları, Ankara: Sevinç Matbaası-KB Yayınları.

geçerdi. Bu dişli de dönüşünü tamamladıktan sonra bir sağa kayardı. Böylece alfabedeki yirmi altı harften ($26 \times 26 \times 26 = 17576$) değişik harf elde edilmiş olurdu. Bu üç çark yerinden çıkarılıp herhangi bir sıraya göre de dizilebiliyordu, böylece toplamda altı olasılık elde edilebilirdi ($3 \times 2 \times 1$) (Barry, 2010: 102-103).

Bilgiyi gizleme veya başka sembollerle anlatma gizli dil kullanımının başka bir şeklidir. Akatça, İbranice ve Yunanca gibi çoğu antik dillerde alfabenin harfleri rakamlar gibi işlev görürler. Şöyle ki: *Bir kelimeyi oluşturan harf dizisi rakamsal bir ifadeye sahip olabilir ya da tersine bazı sayı dizileri bir kelimeyi karşılayabilir* (Barry, 2010: 122). Bu özellik Arap harfleri için de geçerlidir ve “ebced” adı verilen bir sistem oluşturmaktadır. *Ebced, Arap alfabesindeki her bir harfin bir rakamı karşıladığı hesap sistemidir* (Demirel, 2008: 258-259). Arap alfabesindeki harflerin rakamsal değerleri Türk edebiyatında tarih düşürme sanatında oldukça başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bilgi sadece rakamlara değil cümledeki kelimelerin hecelerine de gizlenebilir. Bu tip bir ileti çok farklı yapılarda görebileceğimiz kuş dilinin bir örneği olarak değerlendirilir.

Örneğin “Ben seni seviyorum,” cümlesi kuş dilinde şu şekilde söylenir:

c’li hecelerle:

Becen sece-nici sece-vici-yoco-rucum (Şahin, 2008: 25).

Hemen neredeyse bütün dünya dillerinde bilgiyi gizleme, dolaylı aktarma, belli kesime münhasır kılma görülebilen dil hadiselerindedir. Yeni Uygur Türkçesinde de “Adet Sözlüğü” olarak bilinen “qarañgu gep, esterlik gep, sinipiy adet jargonu” kavramlarının argo, jargon, gizli dil ve slang kavramlarıyla ilişkisini belirleyebilmek için bu kavramların sınırlarını belirlemek gerekir. Zeynep Korkmaz argoyu:

1. Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş öğelerinden ve yabancı kökenli biçimlerden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı: Asker argosu, öğrenci argosu, kalaycı argosu, hırsız argosu, gemici argosu, şoför argosu gibi.

2. Külhanbeylerin ve tulumbacıların kullandıkları, özel anlamlı kelime ve deyimlerin yer aldığı kaba dil: ağzını ıslatmak “içki içmek”, alarga durmak “uzak durmak, açık durmak”, aftos “kadın, sevgili”, araklamak “çalmak”, açmaza gelmek “tuzağa düşmek”, atmasyon “asılsız anlamsız, uydurma, yalan söz veya haber”, anafor “bedava, parasız”, cavlağı çekmek “ölmek”, dolma “yalan hile”, fiymak “kopmak, savuşmak”, kayış aşırmaq “hile yapmak”, ibiğini kaldırmak “kafa tutmak”, tırnakçı “hırsız, yankesici”, uyutmak “aldatmak, kandırmak”, papel “para”, papaz uçurmak “eğlence alemi yapmak, rakı alemi yapmak”, uyuzlanmak “huylanmak, şüphelenmek”, viraj almak “çok yalan söylemek”, volta “bir aşağı, bir yukarı dolaşma”, yaylanmak “çekip gitmek”, yürek Selânik “cesaretsiz, korkak”, zoka “tuzak, hile, dalavere, oyun” vb (Korkmaz, 2007: 24-25). biçiminde tanımlamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Zeynep Korkmaz, gizli dili “*Toplumdaki sınırlı bazı kesimlerin veya bazı esnaf zümresinin başkalarının anlaşılmasına engel olmak için kelimelere özel birtakım anlamlar vererek konuştukları dil* (Korkmaz, 2007: 107) olarak tarif eder.

Hulki Aktunç on bir farklı argo tanımını değerlendirerek argonun tanımının alan argosu’nun tanımından bağımsız olarak yapılamayacağını belirtir.

Alan Argosu: Kendi sosyal çevreleriyle sınırlı yaşayan ve genel olarak toplumun, özel olarak da içinde buldukları topluluğun geri kalan kesiminden ayrılmak ve/ya da korunmak isteyen, yaşama ortam ve biçimleri birbirine yakın kişilerce yaratılıp benimsenmiş sözcükler, deyimler bütünü; bu sözcükler bütününe dayalı konuşma biçimi.

Argo (Genel Argo): Alan argolarındaki sözcük dağarcığının, zaman içinde oluşturduğu toplam sözcük ve deyim dağarcığı ile, bu dağarcığa dayalı konuşma biçimi’dir (Aktunç, 2011: 16) .

Argo, baskı altında tutulan, tutuklanmış veya toplumdaki dışlanmış ve yönetim tarafından gözaltında tutulan gruplarda gelişen ve kullanılan dil olarak da ifade edilir (Barry, 2010: 122).

Jargon ise homojen yapıda olmayan büyük toplumların farklı ilgilere sahip olması nedeniyle oluşan bir sınıfın konuşması olarak görülmektedir. *Örneğin tenis oynayan bir toplulukta advantage (avantaj), baseline (arka çizgi), deuce (oyunda eşitlik), let (tekrar) gibi terimler dilin bir parçasıdır, jargondur ve tenis terminolojisi sporu yapanlar ya da bu sporu takip edenler tarafından bilinir* (Barry, 2010: 197). *Açık bir anlama sahip olan pul koleksiyoncusu sözü herkes tarafından anlaşılırken “philatelist” pul koleksiyoncuları tarafından anlaşılacak bir sözdür* (Barry, 2010: 200). Bu özellikleriyle jargon ortak bir uğraş alanına sahip olanların ortak dilidir.

Argo ve jargondan başka slang terimi vardır. (<http://dictionary.cambridge.org>)da anlamı argo olarak verilen slang *daha çok günlük konuşma dilinde görülen diyalekt farklılığı olarak kabul edilmektedir. Standartlaşmaya karşı yerel kimliği korumayı hedefler* (Barry, 2010: 196). Slang ile ilgili yargılar genel olarak olumsuzdur. *Ancak slang’da buluşlar, mecazlı ifadeler standart dil kadar açık değildir, mat bir anlama sahiptir. Slang ile ilgili yargıların genelinin olumsuz olmasına karşın slang’in sosyalleşme, dil becerisi kazanma konularında bireye yardımcı olduğu da bir gerçektir* (Adams, 2009: 181). Slang’i bu özellikleriyle bir sokak ağzı olarak değerlendirmek mümkündür.

1. Adet Sözcükleri

Sözlükçülükte adet sözleri veya adet jargonu toplumdaki farklı sosyal bir grubun ya da belirli adet ve çıkar ilişkisi gibi doğal halde bir araya gelen kişilerin kullandıkları söz ve ibarelerdir (Teklimakani, 2011: 38). Bu söz ve ibareler kişilerin menfaatini kollama, geleneği devam ettirme gibi sebeplerle kullanılır ve belirli kişiler arasında bir grup dili oluşmasına yol açar. Sözlükçülükte adet sözleri olarak adlandırılan söz grubunu argo, jargon ve gizli diller bağlamında değerlendirmek gerekiyor. *Yeni Uygur Türkçesinde adet sözleri taşıdıkları özelliklere göre üç çeşide ayrılır* (Teklimakani, 2011: 38).

1.1. Qarañgu Gep

Adet sözlerinden ilki Qarañgu Gep (Karanlık Söz)’tir. Qarañgu sözlükte ışıktan, nurdan uzak; aydınlık olmayan anlamlarındadır (UTİL, 1994: C. 4, 62-63). Qarañgu sözünün gizli, aşıkâr olmayan anlamları ile kurulmuş qarañgu enze (gizli dosya), qarañgu bazar (gizli alışveriş ve bu alışverişin yapıldığı yer), qarañgu bazarçı, qarañgu bazarçılıq, qarañgu bazar qılmaq, qarañgu terep gibi sözler de mevcuttur. Qarañgu kelimesinin bu anlamından hareketle sadece belirli bir azınlığın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

anlayabileceği farklı anlamlar yüklenmiş söz grubuna ya da söz dizisine qarangu gep denilmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde bu sözlerin oluşmasında çeşitli sebepler vardır. Bunlardan biri Çin hükümetinin 8 Ağustos 1966 tarihinde ilan ettiği Büyük Kültür Devrimi'nin getirdiği sıkıntılardır. *Büyük Kültür Devrimi, Pekin yönetim kadrosundakilerin kendi içinde ve taraftarları arasında yaşanan bir iktidar çekişmesidir. Ama Doğu Türkistan'da bu süreç daha sancılı geçmiş, bu devrimin hedefi olamayan Türkler, olayda en çok zarar görenler olmuştur* (Kaşgarlı, 2014: 346). Siyasi şartların zorlamasıyla günlük ticarete Uygurlar kendilerine mahsus bir dil geliştirmişlerdir. Özellikle ruhsatsız, saklı gizli ticaret yapan qarangu bazarçılar (UTİL, 1994: C. 4, 62-63), alışverişlerini görevlilerden saklamak amacıyla pamuk bileti yerine "Raxmancan" (Teklimakani, 2011: 38) sözünü kullanmışlardır. Özellikle şehirlerarası ticarete ya da telefon konuşmalarında bu yola sıkça başvurulmuştur. *Örneğin "Ürümçide Raxmancanniñ ehvali qandaqraqiken?"* (Teklimakani, 2011: 39) Cümlelerin anlamına bakıldığında Raxmancan adlı bir kişinin Urumçi'deki durumu sorulmaktadır. Ancak ileten ve iletilen arasında farklı bir anlama kodlanan bu ileti görünen anlamın ötesinde pamuğun fiyatını öğrenmeye yönelik bir sorudur. Aynı şekilde "Amancan" (Teklimakani, 2011: 39) sözü de tüccarlar arasında tahılın fiyatı yerine kullanılan bir sözdür.

Qarangu gep, aslında gerçek anlamı herkesçe bilinen sözlere farklı anlamların yüklenmesi ve bunu az sayıda bazı kişilerin bilip kullanması durumudur. Türkiye'deki gizli dillerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında qarangu geplerle gizli diller arasında işletiliş yönünden benzer durumlar görülecektir:

Kalaycı (Pallacı) dilinde (Kaymaz, 2003: 61):

arabalişi "katır"

bahar "tütün, tütün kesesi"

çene "ceviz"

sacayak~sacyak "üç"

kulak "iki"

mutaf "kilim" (Akar, 2008: 46)

tuna "kocakarı"

Çepnilerin gizli dilinde (Kaymaz, 2003: 102-105):

fındık "silah"

kulaklı "eşek"

boz "yabancı"

erniş/ç "Alevi" (Sevinçli, 2009: 1931)

örülü "ayın-i cem"

Geygel Gizli Dili'nde, Erkilet Çerçilerinin Gizli Dili'nde ve Teber Abdallarının Gizli Dili'nde de benzer örnekler vardır.² Örneklerdeki kelimelerin gerçek anlamlarını gizleyip onlara farklı bir anlam yüklemek daha çok ticari faaliyetleri gizleme ve bundan kazanç elde etme amacıyla

² Bilgi için bkz. KAYMAZ Zeki, age; SARIKAYA Mahmut - SEYFELİ Mahmut, Kırşehir Abdal/Teber Dili ve Anadolu, Azerbaycan, Özbekistan Gizli Dilleriyle İlgisi, TÜBAR-XV-/2004-Bahar; MOR Gökmen, Türkiye'deki Gizli Dillerin Ses, Şekil ve Kavram Alanı Bakımından İncelenmesi, Kars Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Kars, 2009.

başvurulan bir yöntemdir. Ancak qarañgu gep yalnızca ticari faaliyetlerde değil güvenlik kaygısıyla da başvurulan bir yöntemdir. Bunun en güzel örneği Uygurların devrimci şairi Lutpulla Mutellip'in Üç Vilayet İnkılâbı'nın lider kadrosuna, 'Biz cüme namazıya teret élip koyduq. Cüme namazını siler bilen bille oqumaqçımız.' (Biz cuma namazı için abdest aldık. Cuma namazını sizinle birlikte kılacağız.) biçiminde gönderdiği haber gerçekte Lutpulla Mutellip'in Üç Vilayet Ordusu'na Aksu'da katılmaya hazır olduklarını bildiren bir paroladır.³ Bu parola, Türk siyasi tarihinde önemli yeri olan 'Kızım Ayşe tatile çıksın!' sözüyle benzer işleve sahiptir.

Gizli dillere ait söz varlığının zamanla genel konuşma diline geçtiği de görülür. Derleme Sözlüğü'nde yer alan *cıvır, geben, geder, gerez, gıyla, gıylam, hersit, heziklemek, manış, yeken* kelimelerinin gizli dillerden alındığı ortaya konmuştur (Yıldırım, 2012:572).

1.2. Esterlik Gep

Adet sözlerinden ikincisi Esterlik Gep'tir. Esterlik Gep sözlükte tabanı olan, iki taraflı söz olarak tanımlanır (UTİL, 1994: C. 1, 267). Esterlik gep (astarlı söz) kullanım alanının genişliği, ilginç kullanımı, betimleyici özellikleriyle qarañgu geplerden ayrılır. *Örneğin birlikte çakmak, birlikte silkelemek anlamındaki 'qéqişmaq-qéqişvalmaq' fiilinin ayyaşlar arasında "biraz içkili olma, biraz içme anlamında kullanılması esterlik gep (astarlı söz) örneğidir. Yine 'öre ata qilmaq' (ayakta hediye etmek) anlamındaki bu söz "ayakta içki rafına yaslanıp sürekli içmek anlamında kullanılmaktadır* (Teklimakani, 2011: 39). Bu sözlerin genellikle çakçak meclislerinde sıkça kullanıldıkları görülür. Esterlik gepleri mecazlı sözler kategorisinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyim.

1.3. Sinipiy Adet Jargonu

Adet sözlerinden üçüncüsü Sinipiy Adet Jargonu'dur. Bir toplumsal tabakaya ait özel ifadelerdir. Dilin ortak malzemelerinin zamanla bir sınıfa ait özel anlam ifade etmeye başlamasıyla ortaya çıkmış sözlerdir. Kelimenin anlam daralmasıyla ilgilidir. Ancak burada anlam daralması belli bir sınıfı ilgilendirmektedir. Adet sözleri içinde yer alan bu kategori bir sosyal tabakanın başka bir tabakadan ayrılmak için kendi aralarında kullandıkları özel sözlerden çok o grup için kullanılan özel anlamlı sözler olarak değerlendirilmelidir. *Mesela 'Poméşçik veya burjuaziye' olarak adlandırılan komünizme gönül veren komünizm yanlısı toprak ağaları "qizilpaçaqlar" (kızılbacaklar) diye bilinirken; işçi sınıfı 'yalañtöşler'(çıplak-baldırı çıplak), 'aç gadaylar' (aç fakirler), 'qelenderler'(dilenciler-çile çekenler) diye adlandırılır. Gerçek Uygur dilinde ise zenginler için 'aqşönek' (soylu) sözü kullanılır* (Teklimakani, 2011: 40). Bu sözler kişinin toplumdaki yerine göre siyasi adlandırma durumuna da gelebilir.

Sonuç

1. Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan adet sözlerinin ortaya çıkışı ve kullanımında ticari kazanç elde etmenin dışında güvenlik kaygısı da vardır.
2. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kullanılan gizli dillerle adet sözlerinin ortaya çıkışı ve kullanım amaçları arasında büyük benzerlikler görülmektedir.
3. Adet Sözleri içinde yer alan 'sinipiy adet jargonu' ile Hulki Aktunç'un tanımladığı alan argosu arasında fark vardır. Alan argosu belli bir grubun kendi aralarında kullandıkları özel bir dili ifade ederken 'sinipiy alan jargonu' daha çok o grubu ifade etmek için kullanılmaktadır.
4. 'Esterlik gep' (astarlı söz) olarak açıklanan adet sözlerinin bir kısmında mecazlardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. ERŞİDİN, T. (1998). *Lutpulla Mutellip ve Uniñ Keçürmüşliri*. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.

5. Adet sözleri belli bir zümreye, yaşa, bölgeye, meslek gruplarına ve eğitim seviyesine göre değişir. Bu nedenle halkın genelini ilgilendirmez.

6. Adet Sözleri leksik bir birim olarak omumiy (genel) sözlükte yer alır.

Kısaltmalar:

bkz. : Bakınız

UTİL :Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti

KAYNAKLAR

- ABLİZ Yaqup (ve diğlerleri) (1994). Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti. Milletler Neşriyatı, C. 4, s.62, 63.
- ADAMS Michael (2009). *Slang*. New York: Oxford University Press,
- AKAR Ali (2008). “*Kuş Dili*” *Kültür Tarihimizde Gizli Diller, Şifreler*. (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin). İstanbul: Picus Yayınları.
- BARRY J. Blake (2010). *Secret Language*. New York Oxford: University Press.
- ERŞİDİN Tursun (1998). Lutpulla Mutellip ve Uniñ Keçürmüşliri. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyatı.
- KAŞGARLI, R. Abdulvahit (2014). Çağdaş Uygur Edebiyatı ve Onun Geleceği. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 3, 129-145.
- KAYMAZ Zeki. (2003). *Türkiye’de Gizli Diller Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- KORKMAZ Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- SERTOĞLU Murat (1986). Rumeli Türk Pehlivanları. Ankara: Sevinç Matbaası-KB Yayınları.
- SEVİNÇLİ Efdal (2009) Özel/Gizli Bir Dil, Çepni Dili. *Journal of Yaşar University*. 4 (13), 1922-1949.
- ŞAHİN Erdal (2008). “*Kuş Dili*” *Kültür Tarihimizde Gizli Diller, Şifreler*. (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin). İstanbul: Picus Yayınları.
- TEKLİMAKANİ A. Polat (2011). *Uygur Tili Léksikologiyesi ve Léksika Tetqiqati*. Béyciñ: Milletler Neşriyatı.
- YILDIRIM Faruk (2012). “Derleme Sözlüğü’ndeki Gizli Dil Verileri Üzerine / On The Data From Some Secret Languages In Derleme Sözlüğü”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4198>, p. 565-578.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KARAMAN, A., Yeni Uygur Türkçesinde Adet Sözlery, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 627-636, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7787>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

